

Felejtsük el Heideggert? – Interjú Vajda Mihállyal

Vajda Mihály
Szilágyi Lenke felvétele,
Wikimedia Commons

Vajda Mihály filozófust, az MTA Filozófiai Kutatóintézetének volt igazgatóját az elmúlt évtizedben munkássága homlokterében álló emlékezésről és felejtésről kérdezték kollégái, Gábor György és Rugási Gyula.

GGy: A történelemben nincs olyan, hogy „mi lett volna, ha”, de most játszunk el a gondolattal: ha mondjuk a hetvenes években keresünk fel téged azzal, hogy egy zsidó lapnak szeretnénk interjút kérni, akkor mit választál volna?

VM: Az, hogy ti most egy zsidó lapban akarjátok ezt a beszélgetést leközlölni, számomra teljesen evidens – természetes, minden rendben van. Na, de miért is? Mert ez nem, hogy úgy mondjam, a zsidó hitközség álláspontját képviselő lap lesz, amennyire titeket ismerlek. Annak idején

egy zsidó lap egy hitközségi megalapozottságú valami lett volna, annak biztos nem örültem volna.

De itt most a kérdéset a magam számára valami másba fordítom: Mikortól kezdve éreztem megint egyértelműen, hogy bizony, én egy zsidó ember vagyok? Gondolom, erre gondoltál, bár egészen pontosan nem ezt mondtad. Ezen én már sokat törtem a fejemet, nemcsak az utóbbi években, hanem az utóbbi évtizedekben. Mert a dolog úgy nézett ki, hogy volt ugye a holokauszt, mindenki tudta, hogy minket zsidókat kiirtani akartak, de ezt a pesti zsidók egy jelentős részének mégis sikerült megúsznia. Én ezek közé tartozom. Az egész közelebbi családom megúszta ezt az egészet, majd úgy csináltunk, mintha a felszabadulás teljesen természetes lett volna. A szovjet csapatok szabadítottak fel minket, a szovjet kommunisták azt hirdették, hogy az ő világukban minden ember egyenlő, nem is számít, ki zsidó, ki nem zsidó, ki szőke, ki barna, kinek milyen színű a bőre. Hát ettől majdnem minden holokausztot túlélő zsidó ember – gyerekek is, én 9-10 éves voltam – kommunista lett. A kommunista nemcsak azt várta el a rezsimtől, hogy ne különböztesse meg az embert az embertől, hanem maga sem volt hajlandó megkülönböztetni az embert az embertől. És minthogy vallásos semmilyen tekintetben nem voltam, a környezetem sem volt az, ennél fogva a zsidóság itt nem jött tekintetbe. Annyira buta és történelmietlen módon viszonyultunk a múltunkhoz, hogy egy pillanat alatt felejtettük el, mi történt velünk, az min alapult, miért velünk történt, és így hosszú ideig eszünk ágában sem volt azon gondolkodni, hogy mi zsidók vagyunk. Na most, biztos volt egy olyan kisebbsége a budapesti zsidóságnak is, leginkább a vallásosak, akik a zsidóságukat igazán őrizték, megőrizték és számontartották. Mi nem ezek közé tartoztunk, az én barátaim sem ezek közé tartoztak. Sokat gondolkozom azon, hogy melyik volt az a pillanat, amikor hirtelen mégis rájöttünk, hogy de hát ember! Azért mégiscsak fontos, hogy zsidók vagyunk!

Elég korán volt ez, valamikor a hatvanas évek elején, párhuzamosan a kommunista rezsimből való kiábrándulással. De abból önmagában még nemcsak zsidónak lehet kiábrándulni, hanem sok mindenki másnak is. Nekem az a gyanúm is felmerült már, hogy tulajdonképpen akkor kezdünk zsidók lenni, amikor úgy hatvantól egymást követték az izraeli-arab háborúk. Akkor mi már zsidó oldalon álltunk – nemcsak azért, mert magunk is zsidók voltunk, hanem mert az egyre inkább rühellt Szovjet-unió arabpárti volt. Ez már megint egy ilyen rossz vicce a történelemnek.

De nem hiszem, hogy ez ébresztette fel bennünk a zsidóságot. Egyszerűen észrevettük, hogy a környezetünknek, azoknak, akiket barátunknak választunk, a többsége szintén zsidó. Sosem állítottam, hogy nekem csak zsidó barátaim vannak – vannak olyan barátaim, akiknek soha semmi közük nem volt a zsidósághoz –, de a közelebbi barátaim, a környezetem mindig zsidó volt. Emlékszem egy beszélgetésre a Szent István parkban, a Heller–Fehér-lakásban, amikor Ági kijelentette, hogy neki alig-alig vannak zsidó barátai. Akkor kezdtem sorolni a barátokat. Végül sikerült Jánosi Ferkóhoz eljutni, aki nem zsidó. A másik erről egy vicces történet. Volt egy Schlanger András nevű barátunk, neki és a feleségének volt az én lányomnál egy kicsit fiatalabb gyereke. Ennek a gyereknek azt mondták egyszer a születésnapján, hogy meghívhatod az óvodás barátaidat a zsúrodra. Hazajött az apja, és megkérdezte: – Hány gyereket hívtál meg? – Hát természetesen mindet! – De hát azt nem lehet! Válasszál ki néhányat. – Másnap megint megkérdezte: – Na, hányat választottál ki? – Ötöt. – Kik azok? Erre a fia felsorolta az öt zsidó gyereket az óvodából. Fogalma sem volt arról, hogy mi az, hogy zsidó, de valahogy eltalálta. Na most, ezt kezdtük észrevenni: hogy az ember beletrafál bizonyos dolgokba. És akkor kezdtünk zsidók lenni, egyre tudatosabban. Valószínű, hogy a rendszerváltás utáni antiszemita hullám miatt is, amitől én egyáltalán nem ijedtem meg, természetesnek tartottam. Én tudtam, hogy tele van ez az ország antiszemitákkal. De hát végre mondhasák ki! Legyen végre sajtószabadság, legyen véleményszabadság! Rendeztem is egy hatalmas ankétot Debrecenben, meghívtam ezt-azt, már nem emlékszem mindenkire. Ott elkezdtünk erről beszélgetni. Az apropó az volt, hogy kiderült, az egyik újonnan alakult újságban közöltek egy antiszemita levelet. Én azt mondtam, hogy ez teljesen rendben van, mert ha valakinek ez a véleménye, akkor azt nyilváníthassa ki – éppen úgy, mint bármi más ellentétes véleményt. És mi azért jöttünk itt össze, hogy meggyőzzük őket, hogy abszurd, értelmetlen az álláspont, amit képviselnek. Szóval attól kezdve számomra nemcsak az volt nagyon fontos, hogy öntudatosan zsidó voltam, hanem az is, hogy ezt kolportáltam, mindenkinek tudnia kellett. Valahogy sikerült minden kommunikációmba belecsempésznem a zsidóságot.

RGy: *Én csak közbe szeretnék szűrni valamit az ifjabb olvasóközönség számára. Azt a bizonyos metafizikai pillanatot: '67, a hatnapos háború és félig-meddig még a '73-as jom kippuri háború is ide tartozott. Ez teljesen atipikus és kiragadható a történelmi tendenciákból. Ekkor az történt meg – se azelőtt, se azután –, hogy széles Magyarországon az iskolai osztályoktól kezdve a nyugdíjas sakk-körig bezárólag mindenki egy pillanatra filoszemitévővé vált.*

VM: Igen, igen! Van ehhez egy jó történetem. Szegény Tánczos Gyurka, miután kieresztették a nem tudom én hány év börtönből, kapott egy lehetőséget, hogy egy esti iskolában tanítson – nem, a fiatalokat megrontani, azt nem szabad, tudjuk Szókratész óta, hanem egy esti iskolában taníthatott. Egyszer csak kiderült, hogy X tanuló, felnőtt ember, kis zászlócskákkal követi az éppen aktuális arab–zsidó háborúnak az eseményeit, és nagyon drukkol a zsidóknak. És akkor azt mondta a Gyurka, hogy: – Izé úr, eddig úgy tudtam, hogy nem szereti a zsidókat. – Ne mondjon ilyeneket! Én belpolitikailag antiszemita, de külpolitikailag zsidópárti vagyok.

RGy: *Ez a történet több mint jópofa – abszolút hihető és abszolút hétköznapi eset. Valahogy így történt a dolog. De most arra szeretnék kilyukadni, hogy végül is az a kör, amely igazán nevezetessé tett benneteket, az az öreg Lukács által Budapesti Iskolának elnevezett baráti társaság vagy kollegiális gyülekezet, ahogy tetszik. Nos, hogy ez akkor kimből állt, azt ne is firtassuk, mert akkor megint ugyanoda lyukadunk ki, ahonnan az imént elindultunk. Ez evidens, de akkor az anakronizmustól a paradoxonokig íveljünk, ha szabad. Ugye, Lukács maga is nagy megtérő volt. Lesznai Anna mondta róla, hogy ő '18 novemberében effektíve vallásos fordulatot vett azzal, hogy marxistává vált vagy bolsevikká – nem tudom, szó szerint hogyan fogalmazott. Hozzá kell tenni, hogy akkor ez számára nem jelenthetett akkora fordulatot, hiszen ebben az ideológiai katyvaszban számos irányzat tényleg pszeudovallásként, egyfajta laikus vagy szekularizált messianizmusként működött. Aztán történt még néhány fordulat. Te viszont azt nyilatkozod, és itt van a paradoxon, hogy ez a bizonyos kötődés, idézőjelbe téve, a gondolkodói felnőtté válás szempontjából bizonyult elsősorban fontosnak számodra: „én tulajdonképpen meg akartam szabadulni a Budapesti Iskola kötöttségeitől, nem a barátaimtól akartam megszabadulni, ezt hangsúlyozni kell, hanem ezektől a kötöttségektől”. Tehát azt*

látjuk, hogy ez a kör szétrobbant, politikai okokból és külpolitikai okokból is. Korcsulánál kezdődött, ha jól emlékszem, a korcsulai nyilatkozattal.²⁵

VM: A robbanás, az nem ott.

RGy: *Gondolom, a politikai üldöztetés volt az oka. A retorzió. Tehát a csehszlovákiai bevonulást követő eseményeknél vagyunk, és egy nagyon távoli példára hivatkozhatok: a 2. században volt egy Nomenius nevezetű, ha akarom középplatonikus, ha akarom, középsztoikus szerző, akinek fennmaradt az egyik művéből egy csomó fragmentum az akadémikusok Platón iránti hűtlenségéről. Arról, hogy hogyan vált Platón és a platonizmus teljesen külön világgá. Itt is ugyanezzel a paradoxonnal találkozunk, kívált, ha ebbe még beleszámítjuk azt is, ami az egyik művednek a címe: Utam Marxtól, szemben Gyuri bácsinak az Utam Marxhoz című munkájával. Akkor mégis mi volt az, ami téged az emberi kvalitásokon túl és mint gondolkodót igazán hozzákötött Lukácshoz?*

VM: Ez nagyon bonyolult és végtelen egyszerű. Mindig azt mesélem, hogy volt egy pillanat, amikor én eldöntöttem a Bajza utca és a Fasor sarkán, hogy dehogy megyek én matematika szakra, marxizmust akarok tanulni. Mert meg akarom tudni, hogy mi lett itt elrontva, hogy rossz az elképzelés, vagy csak rosszul hajtják végre, ezt meg akarom tudni. Amikor ez bennem felmerült, akkor azt mondtam, hogy hát ezek filozófiai kérdések, és akkor filozófia szakra jelentkeznék – de tudtam, hogy az nincs. Viszont van egy nagy filozófusunk, én ezt tudtam. Hogy honnan tudtam, miért tudtam? Nem olvastam én Lukács Györgynek egy sorát sem. És hát akkor miért ne tanuljak én filozófiát, ha van egy ilyen világhírű, komoly emberünk? Így keveredtem én oda. Úgy 17 éves lehettem, amikor jelentkezni kellett az egyetemre, hogy milyen szakot választok. Aztán amikor már a Lenin Intézetből sikerült átkeverednünk – az egész filozófia szakos évfolyamnak, mert akkor már azok voltunk – a bölcsészkarra, akkor ott még tanítottak bennünket az aktuális Lukács-tanítványok: Hermann István, Heller Ágnes, Almási Miklós. És akkor pillanatok

25 1968-ban a „korcsulai nyilatkozat” aláírásával, Csehszlovákia katonai megszállása elleni tiltakozásával szintén filozófusok kerülnek a célkeresztbe: Heller Ágnes, Márkus György, Tordai Zádor, majd a mellettük kiálló Vajda Mihály és Radnóti Sándor. Lásd: Révész Sándor – Zolnay János: Ez életem két legrohadtabb éve volt. Gábor György filozófussal, vallástörténésszel beszélget Révész Sándor és Zolnay János. *Beszélő online*, 2011. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/ez-eletem-ket-legrohadtabb-eve-volt> (letöltés ideje: 2022. május 20.)

alatt össze is barátkoztam velük, mindannyiukkal, és rajtuk keresztül aztán eljutottam magához Lukácshoz.

Hogy tartalmilag mit jelentett, hogy mi volt a Lukács-iskola, a lukácsiánus gondolkodás, ezen már a későbbi időkben gondolkodtam. Semmit. Azt hiszem, az égvilágon semmit. Ez azt jelentette, hogy mi komolyan vesszük, hogy a filozófiának van története, hogy mi komolyan vesszük a filozófiai problémákat, hogy mi nem fogadjuk el mint kiskátét a dialektikus és történelmi materializmusról szóló – állítólag maga Sztálin által fogalmazott – brosúrát. Gondoltam, mi filozófusok vagyunk. Hogy aztán ez tulajdonképpen mit jelentett, mit nem jelentett? Nagyon jól éreztem magam az öreg társaságában, nagyon jól tudtam vele beszélgetni, az ilyen kommunista szlogenjeit, azokat tulajdonképpen ignoráltam. Kivéve a legblódebbet, hogy a legrosszabb szocializmus is jobb a legjobb kapitalizmusnál. Akkor már nem bírtam, és azt mondtam, hogy: – Lukács elvtárs – így neveztük –, maga szerint Albánia jobb hely, mint Svédország? – Nem úgy kell ezt érteni! – Hát hogy kell érteni? Hát én csak így tudom érteni! – De nem úgy! A lehetősége benne van a joghiányos Albániában. – Hát ebben nem vagyok egészen biztos, mondtam, de ha így gondolja!

De én tudom, hogy ezeket ő azért mondta, mert magát kellett meggyőznie arról, hogy ő egy hithű kommunista. Meg kellett erről győznie magát. A legutóbb, amikor Lukács neve, egész léte egy írásomban előkerült – mert Fekete Éva nemrégiben megjelent Lukács-könyvéről vagy azzal kapcsolatban írtam; jó könyv az, tisztességes könyv, '74-ben született, és nincs kivetnivaló mondat benne máig –, akkor én azt írtam, hogy hát, Isten tudja, miért ragaszkodott az öreg a hitéhez, mert ez egy hit volt a számára. De azt hiszem, volt azért ebben egy nagy félelem is. Többször jutott az eszébe – tulajdonképpen jól ismerte az elvtársakat, a szovjet elvtársakat is jól ismerte –, hogy őt föl is akaszthatták volna. A Rajk-per idején azt gondolta, hogy ha lesz egy ideológiai Rajk-per, akkor annak ő lesz a fővádlottja és a főakasztottja. Végso kenyértörésre sohasem vitte a dolgokat. Igyekezett magát mindig elfogadhatóvá tenni az elvtársak számára. Igaz, annak örült, amikor – ahogyan ő mondta – „visszazárták” a pártba '67-ben, kifejezetten örült. Tehát ez ellentmond annak, hogy a félelem lett volna a döntő motívum.

Na, tehát akkor talán még kommunistának tekintettem magamat, amikor odakerültem a környezetébe, ez a hatvanas évek legelején volt. A kommunizmus azért elég hamar érdektelenné vált a számomra, viszont érdekelt, amit a dolgokról gondolt. Elolvastam *Az ész trónfosztását*, és rögtön tudtam, hogy ez nekem nem kell. Nem tudom, hogy kellett-e bárkinek is. Bár Habermas is úgy nyilatkozott róla, hogy szerinte ez Lukács legjobb könyve. Hát, hogy ezt hogyan gondolta, azt máig sem tudom, de nem fogom megkérdezni. Még él!

Lukács fantasztikus dühvel rontott neki minden olyan filozófusnak, aki fiatal korában számára meghatározó volt, és akkor így lett még Kierkegaardból is prefasiszta gondolkodó. Nem volt itt tulajdonképpen egy közös platform, nemcsak Lukáccsal. Egymás között sem volt közös platform, csak ezt nem mondtuk ki. És ha valamit kimondtunk, valamilyen ponton éles vita kerekedett, akkor a fővezérünk, Fehér Feri a végén azért csak elsimította a dolgot – vagy dühvel, vagy érveléssel. De elsimította, mert nekünk ugyanazt kell gondolnunk mindenről.

RGy: Engem igazából az érdekelt, hogy ebből a zseniálisan tehetséges emberből – itt A lélek és a formák környékén vagyunk – hogyan lesz morálisan is, de nemcsak morálisan, hanem a szürkeállomány tekintetében is az, aki. Amikor te elkezdted Husserlrel foglalkozni, és megemlégtetted a Mesternek a műved kéziratát vagy magát a művet, akkor gratulált, de azt fűzte hozzá: „már nem emlékszem rá”. Magyarán, a század egyik legjelentősebb gondolkodójára, legalábbis hatásában a legjelentősebb gondolkodójára – hiszen a fenomenológia burjánzik és él – ő nem emlékezett!

VM: Ide tartozik az az anekdota, hogy a második Husserl-könyvemnek van egy Scheler-fejezete is. Akkor én Scheler műveit az Öregtől kölcsönöztem ki – kényelmesebb volt, mint könyvtárakban ácsingózni. Az Öreg felmászott a létrára, leszedte Scheler összes műveit, mindet kölcsönadta, de azt mondta: „Ide figyeljen, én csak az etikáját olvastam, én ezeket mind nem olvastam.” Ahhoz képest, hogy semmit sem olvasott ezekből, a széljegyzetei igencsak részletesek voltak a könyvekben. Nemcsak azt felejtette el, hogy mit mondott Scheler, hanem azt is elfelejtette, hogy ő elolvasta, amit Scheler mondott. Na, de ettől függetlenül, az akkor vagy a fordulat után született szövegeinek a többsége számomra egyre inkább érdektelenné vált. Ez igaz, de ezzel együtt nagyon is úgy éreztem, hogy a gondolkodás finomításában a vele folytatott beszélgetéseknek jelentősége van. Nem a szövegei olvasásának.

RGy: *Tehát a talmudista Lukácsot tisztelted voltaképpen.*

VM: Így van. Tiszteltem ezt az öregurat. Tartása volt.

GGy: *Visszatérnék oda, amit szerintem elhagytunk anélkül, hogy elvarrtuk volna a szálát. Szóba került itt Lukács, „der junge Lukács”, a fiatal Gyuri bácsi, akinél a lélek és a formákban nagyon komolyan felmerült az a kérdés, aminek volt is előzménye, meg nagy folytatása lett másoknál is, hogy vajon a filozófusnak mi a dolga. A filozófus megéli-e az életét, megélheti-e, megéleendő-e filozófusként az élet? Ezt azért kérdezem, mert te azt mondtad, hogy a zsidó tudatod akkor kezdett el jelentkezni, amikor a '67-es háború táján a Szovjetunió felől áramló antiszemitizmus és Izrael-ellenesség borította be legalábbis Kelet-Európát. Tehát ekkor ébredtél rá a saját zsidóságodra. Miként élted ezt meg? Valójában ez pusztán apológia, egyfajta védekezés volt? A rendszerváltás után a védekezés új értelmet kapott, hiszen ekkor megint, már a rendszerváltás küszöbén elindult az antiszemita uszítás, annak minden formájában. Tehát ezt inkább ekként élted meg, vagy pedig egyfajta intellektuális felismerésként? Olyan felismerésviszonyként, világlátásként, ami a gondolkodásodban is jelen van? Mert a munkásságodban jelen van. Egészen a legapróbb részletekig, amikor kritikát írsz, ott is megtalálható ez az intellektuális felismerés.*

VM: Igen, igen, igen. Számomra ez egy radikális felismerés volt. Abban a pillanatban kezdett el érdekelni az is, hogy mi volt a holokauszt, amit én 9-10 éves koromban elszenvedtem. Talán már kicsit korábban is éreztem, hogy én valahogy nem vagyok elfogadott mint ember. Kétségtelen, hogy ez is előjött, de az is, hogy a magyarországi értelmiségi közegekben a zsidók gondolkodása – ez nem ugyanaz, mint a zsidó gondolkodás – meghatározó valami. És én ugyanúgy gondolkodom, mint a többi zsidó vagy zsidóként elfogadott nem zsidó. Tehát számomra ez egy intellektuálisan fontos valami volt, és ez a probléma egyre inkább szerepet játszott az írásaimban, kritikákban, mindenütt. Nem úgy, hogy valaha is igyekeztem volna valamilyen judaisztikai tudásra szert tenni, az nektek van, nekem nincs, illetve ha van, akkor tőletek van. De valamiféleképpen megértettem azt, hogy zsidónak lenni magatartásforma. Rájöttem arra, hogy az, ami az antiszemitizmust is szüli néha – én úgy gondolom, hogy talán jogosultan is –, az egyfajta magatartásforma és a gondolkodás magatartása. És ez az, ami számomra fontos volt.

GGy: *Azért mondd azt, hogy ez az antiszemitizmusnak is a táptalaja, mert úgy érzed, hogy ez valamilyen esszencialista állítást tartalmaz?*

VM: Nem! Nem esszencializmus, inkább irónia, távolságtartás. Mindig mondom – és visszavonom. Ez a játék nagyon sokszor előfordul nem zsidó szerzőknél is, nemcsak zsidók játsszák. Játék azzal, hogy így gondolom, de tudom, hogy lehet ezt másként is gondolni. Na ez az, amitől feláll a szőr az antiszemiták hátán, vagy ettől lesznek antiszemiták: hogy most akkor miért nem mondja meg, hogy mit gondol?!

GGy: *Én arra kérdeznék rá, szem előtt tartva, hogy ennek a számnak a vezérmotívuma a felejtés lesz, hogy mit gondolsz a felejtésről? Arra gondolok, hogy a társadalmi emlékezetnek megvannak azok a fórumai, amelyek ezt gondozzák, őrzik, továbbviszik. Nyilván ilyen a történettudomány, ilyen az emlékezetpolitika – most ne menjünk bele abba, hogy az milyen. Van-e szerinted hasonló társadalmi fóruma a felejtésnek? Tehát vannak-e olyan – idézőjelben mondom – intézmények, akár politikai körök, amelyek a felejtést ápolják?*

VM: Érdekes a kérdés, de teljesen meglepő is. Mindig mindenről tudok kapásból valami marhaságot mondani, de erre nem akarok.

GGy: *Arra gondolok, hogy szerinted a társadalmi felejtésnek mik azok a fórumai, formái, eszközei, amelyek ezt valamilyen módon generálják?*

VM: Azt hiszem, ezek ugyanazok, mint amelyek az emlékezetet őrzik vagy fejlesztik vagy megkaparják, és így tovább. Tehát ebben a történetben a társadalmi emlékezet tekintetében a történészeknek lenne az a feladatuk, hogy előbányásszák a meghatározott korszak társadalmi beállítódása mögött rejlő felejtéseket. Mert mindig vannak felejtések. Nagyon meglepő volt, hogy hányféleképpen emlékszünk '56-ra. Biztos nagyon sokféleképpen emlékeztünk a kommunizmus idején is, de ez sohasem válhatott publikussá, mert csak egy, a párt által meghatározott emlékezetforma volt érvényes. A többit nem szabadott mondani, mert nemcsak, hogy elfogadhatatlan volt, de bűncselekményszámba is ment. Na, de amikor a rendszerváltás után egyszer csak elkezdtek különböző emberek különbözőképpen emlékezni '56-ra, akkor nemcsak különbözőképpen emlékeztek rá, hanem különbözőképpen felejtették is el azokat a mozzanatokat, amelyeket azon belül nem szerettek. Ez történelmileg rettenetesen fontos, és nagyon sok tekintetben a hivatalos emlékezetpolitikát is meghatározza. De ez talán nem csak '56-ra vonat-

kozik. Igaz Trianonra is. Most volt a trianoni döntés 100. évfordulója. Annyiféleképpen magyaráztak ezt meg azt, és annyiféle dolgot felejtettek ki belőle.

GGy: *De mi ennek a felejtésnek az oka? A damnatio memoriae, az emlékezetből való kitörlés, kiradírozás valamikor intézmény volt, például a római császárkor időszakában, amikor egyik császár az előzőnek az emlékezetét óhajtotta kitörölni, a szó fizikai értelmében is: leverték a szobrát, a táblákról a nevét is le kellett verni. Ma milyen érdekeket látsz e mögött?*

VM: Ezt sokkal alacsonyabb szinten kellene kezdeni. Hiszen családi viszályok, családi titkok, családi problémák esetében is nagyon határozottan látjuk, hogy bizonyos dolgokat – ami számára a döntő és a fontos – az egyik elfelejti, és amikor ez felszínre bukkan, akkor ebből konfliktus lesz. Tehát ha a kérdésed úgy szólt, hogy mi generálja ezeket a felejtéseket, akkor azt hiszem, hogy ez a magunk pozicionálása a családon, a társadalmon, a nemzeten belül, és így tovább. Miért kell mondjuk a magyarok többségének elfelejtenie azt, hogy mennyire simulékonyan fogadták el a holokausztot? Ez például állandóan előjön, amikor az ember zsidó. Miért felejtették el, hogy néha még kifejezetten örültek is neki. Még falun is. Nagyon jó egy-két regényben, ahogy ez le van írva. Hogy hirtelen észreveszik, hogy elfelejtettek bizonyos történelmi pillanatokat. Miért? Mert a pozíciójuk az adott társadalmi szituációban azt teszi fontossá, hogy ezeket a kérdéseket ne háborgassa senki. Ez a nagyon felületes és ad hoc válaszom. Mert arra, hogy van-e intézményesített felejtés vagy vannak-e intézményei a felejtésnek, még sohasem gondoltam. De intézményesített felejtés, az van. A politika biztos meghatároz bizonyos dolgokat, amelyekre nem szabad a nemzetnek emlékeznie. Múltkor egy taxisofőrrel veszttem össze, amikor azt kezdte, hogy ezt is, meg azt is elvesztettük. Mondom neki, nézze, hagyjuk ezt az egészet. 500 év óta nem volt Magyarországnak egyetlen egy olyan lépése sem, amelyben az ellenféllel szemben győztesnek bizonyult volna. Mindig a vesztes oldalára keveredett.

RGy: *Ez azért figyelemre méltó teljesítmény.*

VM: Ez egy komoly teljesítmény.

RGy: *Azt hiszem, ezt a spontán töprengést vagy visszaemlékezést jól meg kellene fejteni. Ahogy ezt meg szokták kérdezni: Mester, mi a maga trükkje? Mit lehet erre mondani? Én nem tudom.*

VM: Én se tudom. Egyet tudok. Egyre kevésbé jön belülről, hogy valamit meg kell írnom. Ha felkérnek valamire, hogy szóljak hozzá, azt mindig elvállalom, mondván, hogy ha az ember teljesen kilép az intellektuális szférából és nem törődik ilyesmivel, akkor egyre gyorsabban elhülyül. Tehát elvállalok mindenféle rövid hozzászólásokat, és arra jöttem rá, hogy ma már szinte képtelen vagyok bármit úgy megírni, hogy abban a szövegben elő ne jöjjenek olyan emlékek is, amelyeket esetleg elfelejtettem. Ez örömet okoz nekem, és tulajdonképpen ezért is mondom, hogy én már nem fogok ilyen vén fejjel nekifogni egy önéletrajz megírásának. De ha az utóbbi években mindenhova szétszórt írásaimat megnézzük, mindegyik tartalmaz valamilyen önéletrajzi mozzanatot is. Nem tudok most már szabadulni az életemtől, és nem tudok úgy gondolkodni, hogy elvonatkoztatassak a saját megélt tapasztalataimtól. Ez a megélés, a tapasztalatok megélése, azt hiszem, egyre inkább előtérbe kerül. Egy fiatal filozófus hosszú ideig írja a szakmailag megalapozott dolgokat, de eszé ágába sem jut beleírni azt, hogy „amikor én persze...”. Csak most már nekem az nem tetszik, ahol az ilyesmi nem fordul elő.

RGy: *De hát ez, gondolom, az egész filozófiatörténettel így van, nem véletlen, hogy kik a fő kedvenceid... Ahogy látom, a 20. századi filozófiában nem Scheler, nem Lukács, nem Husserl, nem Wittgenstein, hanem Heidegger a legfontosabb neked is. A négy kötet, a fekete füzetek nagy port kavaró megjelenésének idejét követően felmerült az igény, hogy diszkvalifikálni kellene a gondolkodót, Heideggert. Ami elég abszurd ötlet, de hát felmerült és folyamatosan felmerül. Te mit gondolsz erről?*

VM: Nincsenek már ezzel kapcsolatos érzelmeim. Hogy egy ronda fráter volt, azt én mindig tudtam. Ez nem zavart abban, hogy élvezettel olvasam bizonyos írásait. Felmerült, de aztán elsiklottunk felette, hogy a filozófus megéli a saját gondolatait. Hát én nem tudom, ő mit élt meg, és melyeket tekintsük a gondolatainak. Az antiszemitizmus nem egy gondolat, az egy mélyen gyökerező, érzelmi attitűd. De én mindig úgy gondoltam, hogy ez a pasas egy fura lény, aki, amikor leül gondolkodni, azaz teoretikus munkát írni, előadásokat megfogalmazni, és így tovább, akkor megfélemedezik a világhoz való viszonyulásának számos kellemetlen vonatkozásáról. Ez nemcsak az antiszemitizmusát illeti, ez a nőkhöz való, igen undorító viszonyát is illeti. Amit Arendt nem nagyon akart észrevenni. Azt hiszem, élete végéig szerelmes volt ebbe a vén disznóba. Na most a fekete füzetek, az nem lepett meg engem. Csak beleolvastam és untam. Hagyjon engem békén!

Na szóval, a kérdésedre, hogy most akkor ignoráljuk-e mint gondolkodót...

RGy: *Nem, én nem akarom ignorálni.*

VM: Azt én tudom, hogy te nem akarsz! De számomra mind a két álláspont abszurd. Azt mondani, hogy ha ez volt az ő egész politikai testamentuma, akkor mint gondolkodót töröljük a filozófia történetéből, vagy hogy minket abszolút nem érdekel, hogy mit gondolt a háttérben, csak azzal foglalkozunk, amit publikussá tett, ezt pedig csak halála után lehetett. Nem, egyik sem stimmel. Világos, hogy érdekes az összefüggéseket feltárni az ilyen, hogy úgy mondjam, a maga számára privátként kezelt gondolatok és a filozófiai gondolatai között, de egyszerűen azon az alapon, hogy ilyen abszurd módon viszonyult ehhez-ahhoz, nem szabad ignorálni mint gondolkodót. A 20. század egyik legjelentősebb gondolkodója volt, hogy ha egy vén disznó is volt. Na.